

Л.О. Коробова

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ

Ріст кількості дітей-сиріт являється реальністю наших днів. Процес соціалізації таких дітей складний, а інтеграція їх в суспільство після випуску з дитячого будинку проблемна і далеко не завжди успішна. Незформованість соціальних навиків затрудняє процес включення таких підлітків в життя суспільства, знижує можливість засвоєння прийнятої системи цінностей, норм, знань і уявлень про життя.

Отже, існує нагальна потреба в осмисленні специфічності соціально-педагогічних умов, що створюються дитячим будинком щодо соціалізації особистості.

Аналіз соціально-педагогічних досліджень свідчить про зростаючий інтерес учених до проблеми ранньої соціалізації дітей (В. Абраменкова, Б. Ананьєв, І. Бех, І. Зверева, А. Капська, А. Мудрик та ін.).

Значним внеском у виробленні підходів до соціального захисту і соціальної підтримки дітей-сиріт стала теорія виховних систем освітніх установ (О. Заславська, Л. Новікова, Н. Селінова та ін.).

Окремі аспекти соціального становлення дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблялися багатьма вченими. Так, особливості виховання таких дітей в умовах дитячого будинку вивчали Я. Гошовський, Л. Дробот, Б. Кобзар, В. Яковенко; на підставі аналізу психодіагностики і педагогічних досліджень визначалися особистісні якості дітей (М. Аралова, І. Дубровіна, А. Прихожан); основи підготовленості сучасного випускника дитячого будинку до входження в новий соціум досліджували І. Зверева, О. Кузьменко, М. Іщенко; визначення місця дітей і учнівської молоді в соціумі знайшло відображення у працях В. Бочарової, В. Оржеховської та ін.

Особливості психологічного розвитку дітей, які залишилися без батьківського піклування, знайшли своє відображення в працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема Н. Краснової, М. Буянова, А. Кравченко,

І. Дубровіної, А. Андрєєвої, А. Шахматової, А. Прихожан, Н. Толстих, С. Мещерякової, М. Лісіної, К. Ушинського, І. Єжов, Дж. Боулбі, К. Флейк-Хобсона, А. Адлера, А. Фрейд та ін.

Метою нашої статті є дослідження особливостей соціалізації дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування в дитячому будинку.

Для початку варто розібратися в суті декількох понять, які становлять основу понятійного апарату нашого дослідження.

Дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, батьки яких неспроможні виконувати виховну функцію (позбавлені батьківських прав, важкохворі тощо). В даний заклад протягом року поступають діти від 3 до 7 років з будинку дитини, сім'ї або притулку [5].

Соціалізація – це залучення людини до соціального докільця, шляхом його прийняття і перетворення на власний життєвий світ, відповідно до своїх вимог і можливостей, індивідуальних рис, здобутків і соціального досвіду в найширшому його розумінні. Соціалізація відбувається через наслідування, навіювання, передачу досвіду і набуття різноманітних вражень у життєвих ситуаціях [6]; це процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок взаємодії людини з стихійними та цілеспрямовано створеними умовами життя на всіх її вікових етапах [1]; це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему соціальних відносин як шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість [8]; це оволодіння нормами і правилами життя в суспільстві, знаннями і вміннями будувати стосунки, що дозволяють особистості здобути такі характеристики: ставлення до іншої людини як до самоцінності, здатність до самовіддачі як умови чи способу реалізації такого ставлення до інших людей, творчий характер життєдіяльності, здатність до вільного волевиявлення, можливість самому

проекувати майбутнє, внутрішня відповідальність перед собою та іншими людьми, прагнення зрозуміти смисл життя [4]; це процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку особистості [2].

Таким чином, враховуючи наведені вище визначення, можемо зробити висновок, що соціалізація – це процес входження людини в суспільство шляхом засвоєння загальноприйнятих цінностей, норм та правил життя.

На сьогоднішній день за підрахунками експертів в Україні налічується приблизно 150 тисяч дітей-сиріт, третина з яких виховуються в умовах дитячого будинку. Показник їхнього здоров'я залишають бажати кращого. Так 90% дітей мають неврологічні розлади і майже половина - рахіт та важкі розлади харчування. Четверте місце за поширеністю у дітей цього віку займають розлади психіки та поведінки (690 на 1000 осіб). Саме ця патологія у віці 3-7 років виходить на перше місце та становить 769,5 на 1000 дітей. У 60% дітей підліткового віку діагностуються хронічні соматичні хвороби [9].

Також у дитини спостерігаються відхилення у формуванні особистості, зокрема вони стосуються 3-х сфер: інтелектуальної, вольової, емоційної.

Недостатній інтелектуальний розвиток дитини виявляється в слабкій сформованості пізнавальних процесів дитини-сироти, нестійкій увазі, поганій пам'яті, слабо розвинутому мисленні (наочно-образному, абстрактно-логічному, вербальному), низькій ерудиції тощо. Цьому існує багато пояснень – від порушення нормальної роботи мозку до відсутності нормального навчально-виховного середовища (педагогічна занедбаність) [10].

Дослідження рівня та особливостей інтелектуального розвитку вихованців дитячих будинків свідчать про те, що розвиток уваги та пам'яті дітей-сиріт не суттєво відхиляється від норми, однак, має місце зниження вербально-логічного мислення. Аналіз досліджень свідчить про те, що головною причиною зниження інтелектуального розвитку вихованців

дитячого будинку є педагогічна занедбаність, а не генетичні фактори чи анатомо-фізіологічні порушення роботи центральної нервової системи. Однією з причин є відсутність якісного, змістового спілкування з дорослими, яке було б найбільш адекватно до дітей, які виховуються в державних закладах опіки [10].

Найбільші порушення в дітей-сиріт, які виховуються в умовах дитячих будинків, спостерігаються в емоційно-вольовій сфері: порушення соціальної взаємодії, невпевненість у собі, зниження самоорганізованості, цілеспрямованості, недостатньо розвинутій самостійності, неадекватній самооцінці, відсутності тенденції до співробітництва.

Дослідження, що проводилися під керівництвом І. Єжова, свідчать про те, що порушення вольової сфери дошкільника-сироти, що проживає в дитячому будинку, виявляються у вигляді підвищеної чуттєвості до різних перешкод, неготовності долати труднощі, зниження потреби в досягненні успіху, порушення емоційних контактів з оточуючими, схильності до депресивних станів тощо [3].

Особливу проблему складають порушення у спілкуванні дітей вихованців дитячих будинків з дорослими та однолітками. Аналіз досліджень виявив такі протиріччя. По-перше, враховуючи особливості життя в дитячому будинку, де діти поневолі знаходяться в ситуації постійного контакту з однолітками і дорослими, варто було б чекати ефективного формування навиків спілкування, вміння вирішувати колективні задачі, знаходити вихід з конфліктів. Однак, навпроти, кидається в вічі агресивність, бажання звинуватити оточуючих, невміння і небажання признати свою провину.

По-друге, в дитячому будинку, дитина постійно спілкується з однією і тією ж достатньо вузькою групою. Це веде до того, що стосунки між однолітками складаються не як приятельські, а більше як родинні. Такі стосунки, з одного боку можна розглядати як позитивні – забезпечують емоційну стійкість, захищеність і т. п. А з іншого боку – подібне явище не

сприяє розвитку навиків спілкування з однолітками, вмінню налагоджувати рівноправні стосунки з незнайомими людьми, адекватно оцінювати свої якості, необхідні для вибіркового, дружнього спілкування [7]. Саме тому, основним завданням дитячого будинку є підготовка дітей до самостійного життя за його межами.

Таким чином, результати соціально-психологічних досліджень дітей-сиріт, які виховуються в дитячих будинках, свідчать про те, що зазначена категорія дітей має значні порушення соціалізації особистості. Звичайно, це не може не відобразитися на подальшому житті дитини-сироти. Проведений аналіз дає підстави для розробки ефективної технології соціальної підтримки дітей зазначеної категорії. *У цьому контексті варто згадати про соціальний супровід.*

На жаль поверхневий підхід до процесу супроводження дитини в дитячих будинках продовжує переважати, а це орієнтує педагога не так на індивідуальні особливості конкретної дитини, скільки на абстрактний узагальнений стандарт.

Термін «соціальний супровід» вживається в соціальній педагогіці як вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного терміну надання педагогом конкретній особі комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних послуг.

Мета соціального супроводу дитини – поліпшення життєвої ситуації мінімізація негативних наслідків чи навіть повне розв'язування її проблем.

Соціально-педагогічний супровід реалізується в різних формах довгострокової педагогічної і соціальної допомоги дитині. Він включає:

- поради відносно найкращого способу дій у сформованій ситуації;
- надання інформації, що цікавить дитину;
- внесення системних змін: вплив на системи, що викликають у дитини кризу й емоційну напругу, тобто робота з організаційного прояснення розвитку конфліктної ситуації;

- психосоціальне консультування;
- допомогу в розвитку у дитини соціальних і особистісних навичок, що дозволяють йому справлятися з кризами;
- допомогу в соціалізації та ресоціалізації особистості дитини [9].

До головних завдань соціально-педагогічного супроводу дітей можна віднести: зміну їхньої самосвідомості, ставлення до себе і оточуючих, почуття відповідальності, тобто соціальної позиції, що сприяє їхньому нормальному розвитку.

У цілій низці сучасних досліджень визначається перевага соціального супроводу кожної дитини в соціальних інститутах інтернатного типу, особливо дітей-сиріт дошкільного віку. Ці діти постійно потребують на допомогу з боку дорослих: вихователів та соціальних педагогів у формуванні загальнолюдських цінностей з раннього віку; наданні допомоги та підтримки у гідному самоствердженні та повноцінному житті.

Особливої уваги та супроводу потребують діти, які мали соціальні проблеми в житті поза дитячим будинком – бездоглядні діти, жертви насильства, діти батьків-алкоголіків тощо).

На основі наукових досліджень (Ю. Васількова, Г. Васількова, І. Зверєвої, А. Капської та ін.) ми визначили основні напрямки соціально-педагогічного супроводу дитини в дитячому будинку, в яких конкретизується зміст діяльності соціального педагога. Комунікативна функція. Полягає в забезпеченні та налагодженні професійної взаємодії осіб, які зацікавлені в створенні благополучних умов для виховання і розвитку дитини і встановлення між ними контакту. Успішне співробітництво та партнерство дає змогу досягти найкращих результатів у вирішенні педагогічних завдань, поставлених перед соціально-педагогічною службою дитячого будинку.

Наступною є організаторська функція. Ця функція соціально-педагогічного супроводу полягає у організації умов для забезпечення

різнобічного розвитку дитини. Соціальний педагог і вихователь дитячого будинку організовує таку діяльність, яка відповідає інтересам та природній потребі дитини у спілкуванні, досліджуванні і творчості.

Прогностична функція виконує змістовно-цільові та організаційно-методичні завдання. Це розробка індивідуальних розвивальних програм, виділення актуальних, основних ліній розвитку дитини, програмування та прогнозування формування особистості. Ця функція також дає змогу по можливості відвернути проблеми, які виникають у здійсненні навчально-виховних завдань, своєчасно виявити і ліквідувати причини, що їх породжують, забезпечити профілактику різного роду негативних явищ.

Охоронно-захисна функція. Спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей на основі державних та міждержавних документів з метою забезпечення гарантованих їм прав і умов життєдіяльності. До таких документів належать: Декларація прав дитини, Конвенція ООН про права дитини, Закон «Про дошкільну освіту» та ін.

Звуженість соціального оточення в дитячому будинку, брак соціально-адекватних моделей поведінки, недостатня психолого-педагогічна підготовленість педагогів-вихователів до роботи з дітьми-сиротами, створюють несприятливі умови для соціалізації дітей в дитячому будинку, а соціальне супроводження дитини допоможе їй адаптуватися до соціуму, допоможе оволодіти ролями громадянського суспільства.

Безперечно, найкращою заміною втраченої сім'ї для дитини є її усиновлення або передача на виховання у сім'ю, під опіку. Разом з тим, треба виходити з об'єктивних обставин, що дитячі будинки продовжують своє існування до покращення соціально-економічної ситуації в країні, до створення відповідного підґрунтя для широкого запровадження інституту прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, інших форм родинного влаштування дітей. Тому на сьогодні залишається актуальною проблема особливостей соціалізації дітей в умовах дитячого будинку.

В контексті зазначеного вище подальшого розвитку потребує дослідження інших важливих аспектів даної проблеми. Зокрема, історії заснування та розвитку дитячих будинків в Україні з метою врахування помилок минулого й використання кращого досвіду; особливостей підготовки соціальних працівників до роботи в дитячих будинках і т.п.

***Анотація.** У статті висвітлюються особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в дитячому будинку. Розкривається зміст трьох сфер розвитку особистості дитини в дитячому будинку: емоційної, вольової та інтелектуальної. Досліджуються специфічні соціально-педагогічні умови, що створюються дитячим будинком щодо соціалізації особистості дитини.*

***Ключові слова.** Дитячий будинок, дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, соціалізація, виховання.*

***Аннотация.** В статье освещаются особенности социализации детей-сирот и детей, лишенных родительской заботы в детском доме. Раскрывается содержание трех сфер развития личности ребенка в детском доме: эмоциональной, волевой и интеллектуальной. Исследуются специфические социально-педагогические условия, которые создаются детским домом относительно социализации личности ребенка.*

***Ключевые слова.** Детский дом, ребенок- сирота, ребенок, лишенный родительской заботы, социализация, воспитание.*

***Annotation.** The features of socialization of children are illuminated in the article- orphans and children, deprived paternal caring in child's house. Maintenance of three spheres of development of personality of child opens up in child's house: emotional, volitional and intellectual. Specific socially-pedagogical terms which are created by child's house in relation to socialization of personality of child are investigated.*

Keywords. Child's house, child- orphan, child, deprived paternal caring, socialization, education.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Бойко А.М. Виховуємо громадянина і професіонала: теорія та досвід. – Полтава, 2003.
3. Ежов И. В. Программа психологического обеспечения духовного развития личности Яснополянского детского дома / И. В. Ежов. – Ясная Поляна, 1997.
4. Олиференко Л.Я. и др. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. – М.: Академія, 2002.
5. Педагогічний словник для молодих батьків / АПН України. Ін-т пробл. виховання, Держ. центр соц. служб для молоді; Авт. колектив: Т. Ф. Алексеєнко, Л.В. Артемова, Н. І. Баглаєва. – К., 2002. – 118 с.
6. Педагогічний словник для молодих батьків / АПН України. Ін-т пробл. виховання, Держ. центр соц. служб для молоді; Авт. колектив: Т. Ф. Алексеєнко, Л.В. Артемова, Н. І. Баглаєва. – К., 2002. – 301 с.
7. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Психология сиротства. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.
8. Соціальна педагогіка: Підручник / За заг. Ред. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.
9. <http://www.deti.zp.ua>
10. <http://www.tula.net>